

آسیب‌ها و پیامدهای ناشی از عدم آشنایی والدین با مهارت‌های سواد رسانه‌ای

مهدیه چیت‌ساز*

مقدمه

رسانه‌ها می‌توانند همچون ابزار مفید به انسان معاصر کمک کنند تا با استفاده از آخرین پدیده‌های علمی، زندگی دلخواه، آرمانی و پرباری داشته باشد. حال اگر این ابزار، غلط یا با سوءنیت به کار گرفته شود، می‌تواند به صورت نیرویی ویران‌کننده و مصیبت‌بار عمل کند. خانواده‌ها در عصر جدید، به واسطه تنوع رسانه‌های آسیب‌پذیرتر از گذشته شده‌اند. از سوی دیگر امروز به علت تغییر سبک زندگی و افزایش وسایل ارتباطی، رسانه‌ها سهم قابل توجهی از اوقات فراغت فرزندان را به خود اختصاص داده‌اند. از آن‌جا که رسانه‌ها می‌توانند همانند شمشیر دو لبه عمل کنند؛ والدین که نقشی تعیین‌کننده در شکل‌گیری شخصیت و هویت فرزندان خود دارند، باید با مجهز شدن به دانش و مهارتی به نام سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی، آسیب‌های فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی را کاهش دهند.

مفهوم‌شناسی

۱. فضای مجازی: فضای مجازی^۱ فضایی است که امروز با بهره‌گیری از فناوری‌های ارتباطی و به طور عمده بر بستر اینترنت، برای تعامل و ارتباط، تولید، پردازش و

* کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه خوارزمی.

1. Virtual space

توزیع اطلاعات ایجاد شده است. این ارتباطات تا چند سال گذشته به وسیله رایانه انجام می‌شد،^۱ اما امروزه تلفن همراه، پرکاربردترین ابزار و شبکه‌های اجتماعی، مشهورترین عرصه ظهور فضای مجازی است.

۲. **سواد رسانه‌ای:** نوعی درک متکی بر مهارت است که بر اساس آن می‌توان انواع رسانه‌ها را از یکدیگر جدا کرد و انواع تولیدات رسانه‌ای را از یکدیگر تفکیک و شناسایی کرد.^۲

در واقع سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی، رویکردی آموزشی در قرن بیست و یکم محسوب می‌شود که درکی از نقش رسانه در اجتماع را شکل می‌دهد. آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی به افراد در عصر جهانی شدن، مفهومی است که وابسته به مطالعات رسانه‌ای، فرهنگی، اجتماعی، تاریخی، سیاسی و فناوری بوده و می‌توان از آن به عنوان آموزش شیوه‌های بهتر زندگی کردن در عصر اطلاعات و ارتباطات یاد کرد.^۳

اهمیت آشنایی والدین با سواد رسانه‌ای

امروزه فضای مجازی، جزء جدایی‌ناپذیر زندگی انسان‌ها شده است و کمتر خانه‌ای را می‌توان یافت که از این تکنولوژی جهانی به دور باشد. اینترنت و فضای مجازی نه فقط بزرگسالان و جوانان، بلکه حتی کودکان را هم جذب به خود کرده است. بنابراین والدین باید برای مجهز شدن به این‌گونه مهارت‌ها و آگاهی یافتن از آنچه که امروزه در فضای مجازی رقم می‌خورد، حضور فعال و جدی داشته باشند تا بتوانند بر فعالیت و عملکرد فرزندان خود نظارت داشته باشند.

والدین باید بتوانند ضمن شناسایی ابزار، برنامه‌ها و بسترهایی که زمینه و امکان استفاده، حضور، فعالیت و تغذیه اطلاعاتی افراد را در فضای مجازی فراهم می‌کنند؛

1. Ploug, Thomas (2009); Ethic in Cyber Space: How Cyber Space May Influence Interpersonal Interaction; New York: Springer.

۲. ر.ک: حسینعلی رحمتی؛ «ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی و پیامدهای اخلاقی آن»؛ ص ۱۳.

۳. ر.ک: بهاره نصیری و همکاران؛ «اهمیت آموزش سواد رسانه‌ای در قرن بیست و یکم»؛ ص ۱۵۱.

مانند رایانه، تلفن همراه، تبلت، اینستاگرام، توییتر، تلگرام، واتساپ، ایتا، وبسایت‌ها، پایگاه‌های اطلاعاتی و ...، مهارت استفاده از این ابزارها را تا جایی که امکان دارد بیاموزند و با خدمات، امکانات، قابلیت‌ها و اصطلاحات رایج در مورد هر یک از آن‌ها آشنایی نسبی پیدا کنند. در این صورت است که می‌توانند در هر زمان و مکانی نیاز اطلاعاتی خود را تشخیص دهند، منابع اطلاعاتی مناسب را شناسایی و مهارت لازم در بهره‌گیری از راهبردهای جستجو و بازیابی اطلاعات را کسب کنند، توانایی مقایسه، ارزیابی و تشخیص میزان وثوق و اعتبار منابع را به دست آورند. در نهایت بتوانند اطلاعات به دست آمده را برای برقراری پیوند با دانسته‌های پیشین خود به کار گیرند. والدین آموزش دیده، باسواد و با مهارت می‌توانند به فرزندان خود نیز آموزش دهند که چگونه و با چه معیارهایی از محتواهای فضای مجازی استفاده درست داشته باشند تا دچار آسیب کمتری شوند.

با توجه به نقش مهم والدین در شکل‌گیری، سلامت و سعادت زندگی فردی و اجتماعی انسان، اگر آن‌ها خود را به این‌گونه مهارت‌ها مجهز کنند، بدون شک سطح سواد خانواده در استفاده درست از فضای مجازی افزایش یافته، اعضای خانواده با پایبندی به اصول و ارزش‌های اخلاقی در این فضا حاضر شده و از پیامدهای غیراخلاقی آن در امان خواهند بود. چنان‌که خداوند درباره حفاظت از خود و خانواده از آتش جهنم فرموده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا». ^۱ امام علی علیه السلام در تفسیر این آیه شریفه فرموده است: «عَلَّمُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ الْخَيْرَ وَادَّبُوهُمْ؛ به خود و خانواده‌تان خیر بیاموزید و به با ادب شدن آنان توجه کنید». امام صادق علیه السلام نیز فرموده است: «تَأْمُرُهُمْ بِمَا أَمَرَهُمُ اللَّهُ بِهِ وَتَنْهَاهُمْ عَمَّا نَهَاهُمُ اللَّهُ عَنْهُ فَإِنْ أَطَاعُوا كُنْتَ وَوَقَيْتَهُمْ وَإِنْ عَصَوْكَ فَكُنْتَ قَدْ قَضَيْتَ مَا عَلَيْكَ؛ اوامر و نواهی خداوند را به خانواده خود اعلام کنید؛ اگر به آن عمل کردند که هیچ، اگر هم عمل نکردند شما به وظیفه خود عمل کرده‌اید». امروزه فضای مجازی، از عرصه‌هایی است که در آن

۱. تحریم: ۶.

۲. عبدالرحمن بن ابوبکر سیوطی؛ الدر المشور فی تفسیر المأثور؛ ج ۶، ص ۲۴۴.

۳. محمدباقر مجلسی؛ بحار الانوار؛ ج ۹۷، ص ۷۴.

هم می‌توان به اوامر خداوند عمل کرد و هم آن‌ها را نقض کرد. بنابراین والدین باید شیوه استفاده درست از این فضا را بیاموزند و به فرزندان خود نیز آموزش دهند.^۱

بازتاب‌های ضعف سواد والدین در فضای مجازی^۲

عدم آگاهی، نداشتن مهارت لازم در استفاده از فضای مجازی و ضعف سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی والدین پیامدهای اخلاقی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... را در پی خواهد داشت که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

۱. عدم توانایی تشخیص محتوا

فضای مجازی عرصه ارائه و نمایش جدیدترین فناوری‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی است که با جذابیت‌های خاص خود، به آسانی افراد و کاربران را جذب خود می‌کند. گستردگی این فضا، سبب شده بتوان هر محتوایی اعم از اخبار صحیح و درست تا اطلاعات و اخبار ناصحیح و نادرست را در آن منتشر کرد. اگر افراد نسبت به این فضا ناآشنا و در واقع بی‌سواد باشند، به سهولت اسیر و گرفتار این فضا و گرداب‌های آن می‌شوند. بنابراین خانواده و والدین باید بتوانند در هنگام مواجهه با این فناوری، توانایی تشخیص اخبار، اطلاعات و محتوای مناسب و دارای صحت و سقم را از سایر محتواهای ارائه شده داشته باشند تا ضمن جلوگیری از دامن زدن به اخبار کذب و شایعه‌پراکنی، فرزندان خویش را از آسیب‌های این فضا حفظ کنند.^۳

عدم توجه به اخبار، اطلاعات و محتواهای بی‌اعتبار، می‌تواند به دلیل پیگیری مداوم کاربر در یک حوزه موضوعی معین، به مرور زمان ذائقه اطلاعاتی فرد را تغییر دهد؛ زیرا امروزه الگوریتم برخی شبکه‌های اجتماعی بر اساس میزان علاقه‌مندی افراد، پیشینه جست‌وجوهای صورت گرفته و ردپایی که از نحوه اطلاع‌یابی خود در این

۱. ر.ک: حسینعلی رحمتی؛ «ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی و پیامدهای اخلاقی آن»؛ ص ۳۶ - ۱۱.

۲. ر.ک: همان.

۳. ر.ک: جوان‌آنلاین؛ «سواد رسانه‌ای»؛ ۱۳۹۳/۰۲/۲۶.

فضاها به جا گذاشته‌اند، محتواهایی را پیشنهاد می‌دهد که می‌تواند منجر به تغییر ذائقه اطلاعاتی افراد شود.

۲. هزینه‌سازی اقتصادی

گاه استفاده بیش از اندازه و غیرضروری از فضای مجازی، باعث دلبستگی فرد به این فضا می‌شود تا آن‌جا که با تمام شدن شارژ اینترنت، حالت بی‌قراری و دلتنگی برای فرد به وجود می‌آید که به آن، اعتیاد اینترنتی گفته می‌شود. این استفاده بی‌رویه از اینترنت، علاوه بر اختلال در امور زندگی، به طور مستقیم و غیر مستقیم هزینه‌هایی را نیز متوجه خانواده می‌کند که می‌تواند فشار مضاعفی بر اقتصاد خانواده و والدین باشد. خرید شارژ اینترنت، خرید سخت‌افزار و نرم‌افزار از جمله هزینه‌هایی است که می‌تواند مشکلات اقتصادی خانواده را مضاعف کند. برخی هزینه‌ها نیز به دلیل تأثیرپذیری از این فضا، به طور غیر مستقیم به وجود می‌آیند. برای مثال تبلیغات اینترنتی می‌تواند موجب ایجاد احساس نیاز کاذب در کاربران به‌ویژه دختران جوان برای خرید وسایل غیرضروری شود و معیشت خانواده را دچار اختلال کند.^۱

۳. آسیب‌های جسمی و روحی

زندگی زمانی می‌تواند لذت‌بخش باشد که آدمی از سلامت روحی و جسمی برخوردار باشد؛ چنان‌که امیرالمؤمنین علیه السلام فرموده است: «بِالصَّحَّةِ تُسْتَكْمَلُ اللَّذَّةُ؛^۲ با تندرستی، لذت کامل می‌شود». اگر چه تکنولوژی و فناوری با هدف ایجاد آسایش برای انسان به زندگی او وارد شده است، اما استفاده نادرست و بی‌ضابطه از آن، آسیب‌هایی را نیز به دنبال داشته است. برای مثال استفاده زیاد از تلفن همراه، رایانه و تبلت و خیره شدن زیاد به آن‌ها، سبب آسیب رساندن به چشم، مهره‌های گردن و کمر و مچ دست می‌شود. استفاده از خریدهای اینترنتی و سفارش آنلاین و دریافت اقلام مورد نیاز در منزل موجب کم‌تحرکی افراد، بروز چاقی و به دنبال آن

۱. ر.ک: باشگاه خبرنگاران جوان؛ «هزینه‌های میلیونی برای یک شب لاکچری بودن»؛ ۱۳۹۹/۰۴/۲۸.

<https://www.yjc.ir/fa/news/7425438>

۲. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی؛ *غرر الحکم و درر الکلم*؛ ص ۲۹۸.

بیماری‌های دیگر می‌شود. چه بسیار فرزندان که به سبب استفاده بیش از حد از این فضا، دچار مشکلات جسمی شده؛ هم سلامت خود را به خطر انداخته‌اند و هم سبب غم و اندوه والدین شده‌اند.

عدم تمرکز و فراموشی مقطعی، از دیگر آسیب‌هایی است که استفاده بیش از اندازه از این فضا ایجاد می‌کند. علاوه بر آسیب‌های جسمی، عدم داشتن سواد و مهارت کافی در مواجهه با این فضا، آسیب‌های روحی‌ای را نیز می‌تواند به دنبال داشته باشد. برای مثال محتواهای جنسی در قالب‌های جذاب متنی، صوتی و تصویری که در این فضا می‌تواند در دسترس فرزندان قرار گیرد، موجب تهییج زود هنگام غریزه جنسی و در نتیجه بلوغ جنسی زودرس می‌شود و مشکلات روحی و روانی زیادی را برای آن‌ها ایجاد می‌کند.^۱

۴. شکل‌گیری تضاد در رفتار خانوادگی

استفاده بیش از حد از فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و ارتباط میان کاربران این فضا، به مرور زمان سبب ایجاد علاقه، اعتماد و وابستگی عاطفی میان آنان و شکل‌گیری دوستی‌ها و تشکیل خانواده‌های مجازی می‌شود. مبنای تشکیل خانواده مجازی، علاقه و همدلی‌ای است که به طور مجازی در ارتباط بین افراد شکل گرفته و به تبع آن به طور مستقیم یا غیر مستقیم، اصول اخلاقی حاکم در این فضا بر زندگی واقعی فرد نیز تاثیر می‌گذارد. دوستی‌هایی که میان دختران و پسران در این فضا شکل می‌گیرد و گاه به خارج از این فضا نیز کشیده می‌شود و با ارزش‌های خانواده مغایر است، یک نمونه از این تضاد در رفتار خانوادگی است.

۵. کوتاهی در انجام وظایف

خداوند در قرآن به وفای به عهد و انجام مسئولیت‌ها تأکید کرده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»^۲ ای اهل ایمان، به عهد و پیمان خود وفا کنید». وظایف و

۱. ر.ک: مشرق‌نیوز؛ «با فرزندی که محتوای غیراخلاقی می‌بیند، چگونه رفتار کنیم؟»؛ ۱۳۹۸/۰۳/۲۵
<https://www.mashreghnews.ir/news/966889>

۲. مائده: ۱.

مسئولیت‌های اعضای خانواده در درون و بیرون از خانواده، می‌تواند مصداقی برای این آیه شریفه باشد. برای مثال والدین در برابر تربیت صحیح فرزندان و فراهم کردن شرایط زندگی مناسب برای آن‌ها، وظایف و مسئولیت‌هایی بر عهده دارند. فرزندان نیز وظیفه دارند به تحصیل علم بپردازند، به والدین خود کمک کنند و اموری را که به آنها سپرده می‌شود به درستی انجام دهند. حال اگر به دلیل استفاده بی‌رویه از فضای مجازی و گذراندن وقت به دلایل غیرضروری یا عدم داشتن مهارت و سواد کافی در استفاده مفید و بهینه از این فضا از انجام وظایف باز بمانند، در واقع کار بیهوده‌ای صورت گرفته است؛ چنانچه حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ اشْتَغَلَ بِغَيْرِ الْمَهْمِ ضَيَّعَ الْأَهْمَ»^۱ هر کس به چیزی که مهم نیست بپردازد، آنچه را که اهمیت بیشتری دارد از دست می‌دهد. ای بسا در این میان حقی نیز از افراد ضایع شود. برای مثال عدم آگاهی اعضای خانواده در استفاده درست از فضای مجازی ممکن است ضررهایی را متوجه دیگران کند؛ برای مثال شایعه‌پراکنی، مزاحمت برای دیگران، تمسخر، تحقیر و قضاوت دیگران، تجاوز به حریم خصوصی افراد، دامن زدن به اخبار و اطلاعات کذب، هک کردن حساب کاربری افراد و ...

گاهی استفاده نادرست یا بیش از اندازه از فضای مجازی موجب می‌شود انسان از اطاعت پروردگار و انجام وظایف و تکالیف خود در برابر خداوند باز بماند. مراجعه به محتوای غیراخلاقی در سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی یا طرح سوالات و شبهات دینی از طریق کانال‌ها و سایت‌ها، می‌تواند زمینه‌ساز انجام گناه یا خدشه‌دار کردن باورهای دینی نوجوانان و جوانان و به دنبال آن سرپیچی از دستورات الهی شود. چه بسا افرادی که به دلیل سرگرم شدن و گذراندن ساعت‌ها وقت در این فضا و بگردی‌های شبانه، از انجام فریضه نماز صبح به عنوان یکی از تکالیف در برابر خداوند متعال باز می‌مانند.

۶. عدم پابندی به اصول و ارزش‌های اخلاقی

پابندی به ارزش‌های اخلاقی، عامل ازدیاد برکات در زندگی است. وعده قرآن کریم

۱. عبدالواحد تمیمی آمدی؛ غررالحکم و دررالكلم؛ ص ۶۲۶.

این است که اگر جامعه‌ای بر اساس صلاح و سداد استوار باشد و مردم به تعالیم دینی و دستورات الهی التزام عملی داشته باشند و از گناه اجتناب ورزند، انواع برکات چون بارش باران، رویش گیاهان، امنیت، سلامتی، آسایش، آرامش و رفاه و... شامل حال آنان می‌شود: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»^۱.

جذابیت‌های فضای مجازی، خوب جلوه دادن رفتارهای غیراخلاقی در قالب راه‌اندازی یک چالش و عدم آگاهی کافی از خطرات و مشکلات موجود در این فضا، می‌تواند فرزندان را مرتکب رفتاری کند که قربانی تقلید و دنباله‌روی از دیگری شوند و به خانواده آسیب‌های بسیاری را از نظر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی وارد کنند. گاه استفاده از یک برنامه^۲ یا نرم‌افزار در یک بازه زمانی معین، توسط کاربران مورد تبلیغ و استفاده قرار گیرد. اگر فرزندان نسبت به نحوه استفاده و چگونگی کارکرد این دست از برنامه‌ها و نرم‌افزارها آگاهی کافی نداشته باشند و به تقلید از دیگران اقدام به استفاده از آن‌ها کنند، ممکن است با ارائه اطلاعات شخصی خود به برنامه، جهت استفاده از قابلیت‌ها و امکانات این برنامه، به راحتی مورد تهدید یا تطمیع‌های اینترنتی از طرف سودجویان قرار گیرند.^۳

۷. ایجاد فاصله اطلاعاتی میان والدین و فرزندان در استفاده از فضای مجازی

با پیشرفت فناوری و گسترش راه‌های ارتباطی، جهان، هر روز شاهد ظهور ابزارها و نرم‌افزارهای مختلفی است که برای سهولت در زندگی بشر طراحی و تولید شده‌اند. در کنار پیشرفت روز به روز جهان و همگام با فرزندانی که بنا بر اقتضای زمان و مکان به صورت موازی در حال به‌روزرسانی مهارت‌های کاربردی و اطلاعاتی خود هستند، والدین نباید به دلیل بالا رفتن سن و مشغله‌های کاری و فکری از این به‌روزرسانی‌ها غافل شوند؛ چرا که اگر اطلاعات و مهارت‌های والدین درباره استفاده

۱. اعراف: ۹۶.

2. Application

۳. ر.ک: خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ «ضرورت آسیب‌شناسی فضای مجازی»؛ ۱۳۹۵/۰۵/۱۴.

<https://www.irna.ir/news/82175000>

از فضای مجازی از فرزندان کمتر باشد، میان آن‌ها از بعد اطلاعاتی فاصله‌ای ایجاد می‌شود که آن را «شکاف دیجیتالی بین نسلی» نیز می‌نامند. وجود فاصله اطلاعاتی عمیق بین والدین و فرزندان در استفاده از فضای مجازی، والدین را در تربیت سایبری فرزندان خود و نظارت صحیح بر رفتار آن‌ها در این فضا دچار مشکل می‌کند. چه بسا ناکافی بودن نظارت‌ها، بهترین فرصت را برای مجرمان سایبری فراهم کند تا با سوءاستفاده از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی، آسیب‌های جدی به آن‌ها وارد کنند. بنابراین والدین علاوه بر آگاهی نسبت به آسیب‌ها و تهدیدهای فضای مجازی، باید بدانند فرزندان از این فضا چگونه و با چه کیفیتی استفاده کنند و همچنین مجاز به انجام چه فعالیت‌هایی در این فضا هستند.^۱

فهرست منابع

کتاب

۱. تمیمی آمدی، عبدالواحد؛ غررالحکم و دررالکلم؛ چاپ دوم، قم: دارالکتاب اسلامی، ۱۴۱۰ق.
۲. حر عاملی؛ محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه؛ چاپ اول، قم: مؤسسه اهل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ق.
۳. سیوطی، عبدالرحمن بی‌ابی‌بکر؛ الدر المثور فی تفسیر المأثور؛ چاپ اول، قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ق.
۴. مجلسی، محمدباقر؛ بحارالانوار؛ تصحیح جمعی از محققان؛ چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

مقالات

۱. رحمتی، حسینعلی؛ «ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی و پیامدهای اخلاقی آن»؛ فصلنامه علمی ترویجی اخلاق؛ سال هفتم؛ شماره ۲۸؛ پیاپی ۵۰؛ زمستان ۱۳۹۶؛ صفحات ۱۱-۳۶.

۱. ر.ک: پایگاه اطلاع‌رسانی پلیس فتا؛ «کاهش شکاف دیجیتالی والدین و فرزندان از اولویت‌های کاری پلیس فتاست»؛ ۹۷/۱۰/۰۳. <https://www.cyberpolice.ir/news/140328>

۲. نصیری، بهاره و همکاران؛ اهمیت آموزش سواد رسانه‌ای در قرن بیست و یکم؛ مطالعات رسانه‌ای؛ سال هفتم؛ شماره هجدهم؛ پاییز ۱۳۹۱؛ ص ۱۵۸-۱۴۹.

سایت‌ها

۱. باشگاه خبرنگاران جوان؛ «هزینه‌های میلیونی برای یک شب لاکچری بودن»؛ ۱۳۹۹/۰۴/۲۸، کد خبر: ۷۴۲۵۴۳۸.
۲. پایگاه اطلاع‌رسانی پلیس فتا؛ «کاهش شکاف دیجیتالی والدین و فرزندان از اولویت‌های کاری پلیس فتاست»؛ ۹۷/۱۰/۰۳، کد خبر: ۱۴۰۳۲۸.
۳. جوان‌آنلاین؛ «سواد رسانه‌ای»؛ ۱۳۹۳/۰۲/۲۶، کد خبر: ۶۴۶۲۰۷.
۴. خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ «ضرورت آسیب‌شناسی فضای مجازی»؛ ۱۳۹۵/۰۵/۱۴، کد خبر: ۸۲۱۷۵۰۰۰.
۵. مشرق‌نیوز؛ «با فرزندی که محتوای غیراخلاقی می‌بیند، چگونه رفتار کنیم؟»؛ ۱۳۹۸/۰۳/۲۵، کد خبر: ۹۶۸۶۸۹.

منابع انگلیسی

Ploug, Thomas (2009); Ethic in Cyber Space: How Cyber Space May Influence Interpersonal Interaction; New York: Springer.